

DARIUSZ DŁUGOSZ

ARCHEOLOGIA KHIRBET QUMRÂN W PARYŻU¹

W paryskich zbiorach trzech renomowanych instytucji naukowo-badawczych, Muzeum Luwru oraz Muzeum Biblii i Ziemi Świętej, a także w kolekcji Biblioteki Narodowej można podziwiać archeologiczne obiekty i fragmenty rękopisów pochodzące ze słynnych odkryć archeologicznych w Khirbet Qumrân nad Morzem Martwym, którymi kierowali w latach 1951-1957 o. Roland de Vaux (1903-1971), dominikanin i dyrektor Francuskiej Szkoły Archeologicznej i Biblijnej w Jerozolimie, oraz Lancaster Harding (1901-1979), dyrektor Departamentu Starożytności Króle-

¹ Artykuł jest efektem prezentacji paryskich kolekcji archeologicznych artefaktów i fragmentów rękopisów z Qumrân podczas Sympozjum Starożytny Bliski Wschód i jego dziedzictwo (Kraków 28-29.09.2015). Jednak moje pierwsze badania obiektów kumrańskich z kolekcji Luwru, wówczas niewiele znanych poza Muzeum i zupełnie nieznanymi w Polsce, sięgają okresu jubileuszowego międzynarodowego kolokwium kumranologów w paryskiej Stacji PAN-u w kwietniu 1999 r., którego byłem organizatorem i redaktorem publikacji, por. *Józef Tadeusz Milik et le cinquanteenaire de la découverte des manuscrits de la mer Morte de Qumrân*, Collectif sous la direction de D. Długosz et H. Ratajczak, Centre Scientifique de l'Académie Polonaise des Sciences à Paris, Varsovie 2000.

Dariusz Długosz – absolwent Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego i następnie starszy asystent w Zakładzie Historii Starożytnej Uniwersytetu Szczecińskiego (1985-1989), odbył dalsze studia w Paryżu: z zakresu muzeologii w École du Louvre (1995-1997) oraz archeologii biblijnej i paleografii zachodniosemickiej pod kierunkiem André Lemaire'a i Józefa Méléze-Modrzejewskiego w École Pratique des Hautes Études (1999-2001). Był organizatorem i redaktorem akt p.t. *Józef Tadeusz Milik et le cinquanteenaire de la découverte des manuscrits de la mer Morte de Qumrân* międzynarodowego kolokwium kumranologów w paryskiej Stacji Polskiej Akademii Nauk (1999). Liczne publikacje dotyczące archeologii i odkryć rękopisów z Qumrân w polskich i zgranicznych periodykach (*The Qumran Chronicle*, *Revue de Qumrân*, *Dead Sea Discoveries*). Od 1994r. pracuje w Muzeum Luwru.

stwa Jordanii (1936-1956). Z uwagi na rozproszony charakter owych archeologicznych obiektów i fragmentów rękopisów w różnych kolekcjach paryskich instytucji naukowych i stosunkowo słabą ich znajomość także wśród polskich kumranologów celem poniższego studium jest ich pierwsza pełna prezentacja, mająca również przy tej okazji podkreślić wkład francuskich badaczy rękopisów, w tym polskiego kumranologa Józefa T. Milika, w rozwój światowej kumranologii i archeologii Qumrân.

Jednym z archeologicznych skarbów kolekcji Departamentu Starożytności Wschodnich Luwru są trzy obiekty z wykopalisk nad Morzem Martwym w Khirbet Qumrân: naczynie z pokrywą do przechowywania zwojów biblijnych (*jarre à manuscrits*) i fragment lnianej tkaniny, w którą rękopisy były zawijane oraz wierne kopie (faksymile) jedyne rękopisu spisane na blasze miedzianej tzw. Zwoju Miedzianego (3Q15). Z kolei Muzeum Biblii i Ziemi Świętej mieszczące się w dziedzińcu Instytutu Katolickiego w Paryżu, kierowane wiele lat przez znanego biblistę i archeologa ks. prof. Jacques'a Brienda², posiada w swoich zbiorach archeologii i paleografii biblijnej znad Morza Martwego dwa naczynia służące do przechowywania rękopisów biblijnych i niewielki fragment rękopisu Psalterza z I w. n.e. pochodzący prawdopodobnie z Nahal Hever lub groty numer cztery w Qumrân. Przy tej okazji należy wspomnieć, że Biblioteka Narodowa Francji (BNF) zaprezentowała w lecie 2010 r. wystawę będącą międzynarodowym ewenementem pt. *Qumrân, le secret des manuscrits de la mer Morte*, której komisariat objęło troje znanych specjalistów: Laurent Héricher, Michael Langlois i Estelle Villeneuve³. Obiekty z Qumrân w kolekcji Luwru i te ze zbiorów Muzeum Biblii zostały wówczas po raz pierwszy pokazane publiczności⁴ wraz z fragmentem wspomnianego Psalterza. Ponadto niezwykłą atrakcją tej paryskiej wystawy był pokaz unikalnej kolekcji 377 niewielkich fragmentów rękopisów, odkrytych w pierwszej grocie Qumrân (1Q) w lutym i marcu 1949 r., które Biblioteka Narodowa zakupiła w 1953 r. w trakcie sezonu wykopalisk w Khirbet Qumrân⁵ i w pobliskich grotach nad Morzem Martwym. W październiku 2012 r.

² Ks. prof. Jacques Briend jest już od pięciu lat emerytowanym profesorem biblistyki i archeologii biblijnej Instytutu Katolickiego w Paryżu. Jako uczeń R. de Vaux brał czynny udział w wykopaliskach i publikacji ich wyników m.in. ze stanowisk Tell el-Farah, Tell Keisan i z południowej Jerozolimy (badania K. Kenyon i C. Bennett przy tzw. sadzawce Siloe).

³ Por. *Qumrân, le secret des manuscrits de la mer Morte*, pod dyr. L. Héricher, M. Langlois, E. Villeneuve, Bibliothèque Nationale de France, Paris 2010.

⁴ Autor pragnie nadmienić, że pierwszy okolicznościowy pokaz faksymile Zwoju Miedzianego (3Q15) z Qumrân poza Luwrem, miał już miejsce w paryskiej Stacji PAN w kwietniu 1999 r. przy okazji międzynarodowego kolokwium kumranologów dedykowanego polskiemu odkrywcy rękopisów z Qumrân – J.T. Milikowi (por. przypis 1, s. 19).

⁵ Jedynie niewielka część fragmentów rękopisów z Kolekcji Biblioteki Narodowej w Paryżu jest nadal w opracowaniu paleograficznym, a większość już opublikowano, wydając je od 1991 r. w serii The Princeton Theological Seminary Dead Sea Scroll Project pod dyrekcją Charlesa

Departament Starożytności Wschodnich w Luwrze, kierowany wówczas przez Béatrice André-Salvini, zainaugurował w tzw. Dziedzińcu Viscontiego (skrzydło Denon) nową unikalną ekspozycję pt. *L'Orient méditerranéen dans l'Empire Romain (OMER – Śródziemnomorski Wschód w Cesarstwie Rzymskim)*, gdzie po raz pierwszy zaprezentowano obiekty z Qumrân w sekcji poświęconej archeologii Palestyny w okresie rzymskim i *Iudaica*.

MUZEUM LUWRU – DEPARTAMENT STAROŻYTNOŚCI WSCHODNICH

Dwa pierwsze obiekty – naczynie z pokrywą do przechowywania zwojów biblijnych (AO 20147 – 20148) i mały fragment lnianej tkaniny do zawijania zwojów (AO 20149) zostały nabyte dla Luwru w 1951r. dzięki dyplomatycznej interwencji ówczesnego ministra Francji w Jordanii, Jacques'a Dumarçaya i pomocy o. Rolanda de Vaux, dyrektora wykopalisk w Khirbet Qumrân⁶ a jednocześnie dyrektora Francuskiej Szkoły Biblijnej w Jerozolimie. Trzeci obiekt – faksymile tzw. Zwoju Miedzianego (3Q15) – подарowano Muzeum Luwru w marcu 1997 r. podczas oficjalnej uroczystości zwrotu oryginału Zwoju 3Q15 na ręce królowej Jordanii, po jego kompleksowej restauracji we Francji⁷.

Wówczas także miały miejsce moje naukowe badania dwóch pierwszych obiektów, naczynia z pokrywą do przechowywania zwojów biblijnych (AO 20147 – 20148) i małego fragmentu lnianej tkaniny do zawijania zwojów (AO 20149). Należy tu wyraźnie podkreślić, że owe obiekty były jedynie raz zaprezentowane publiczności

Charleswortha. Fragmenty tychże rękopisów znajdują się w ośmiu oszklonych ramkach, ale niektóre z nich, bardzo niewielkich rozmiarów, są zniszczone i często nie możliwe do identyfikacji (por. ramki nr 5-8). Trzeba też przypomnieć, że prof. Georges Roux ma w swojej prywatnej kolekcji fragment rękopisu z Qumrân – 11 QpaleoLeviticus; por. *The Complete World of the Dead Sea Scrolls*, London 2002, 208.

⁶ Por. korespondencję R. de Vaux z ówczesnym kustoszem Departamentu Starożytności Wschodnich Luwru, André Parrotem, zawierającą propozycję kupna naczynia z pokrywą do przechowywania zwojów. Pierwszy list pochodzi z dn. 7.11.1950 r. W drugim liście (z dn. 20.01.1951 r.) o. de Vaux pisze m.in.: „Wybraliśmy dla was z p. Hardingiem naczynie oznaczone jako Q_46, które wam prezentuję na zdjęciu osobno i z pokrywą Q_13. Załączyliśmy także fragment tkaniny” (Archiwum Departamentu Starożytności Wschodnich Luwru, ref. AO 20147-20148).

⁷ Projekt kompleksowej restauracji i konserwacji Zwoju Miedzianego we Francji był efektem mecenatu technologicznego Laboratorium Valectra Électricité de France (ÉdF) w Saint-Denis pod Paryżem pod naukową dyrekcją znanego badacza rękopisów znad Morza Martwego, ks. prof. Émila Puecha z École Biblique (Jerozolima).

w Luwrze przez kilka tygodni w 1951 r., po czym trafiły na ponad czterdzieści lat do magazynu Departamentu Starożytności Wschodnich z wyłącznie rudymenarną informacją, bez badań i dokumentacji naukowej. Sytuacja zmieniła się dopiero ok. połowy lat 90. XX wieku, gdy Luwr wdrożył program „Trzy Antyki”, a wynikię stąd moje ponowne „odkrycie”, własne badania i pierwsze naukowe publikacje tych artefaktów z Qumrân⁸, zasadniczo wpłynęły na ich unikalną ekspozycję w paryskiej Stacji PAN-u, a następnie w Bibliotece Narodowej. Z satysfakcją mogę wreszcie stwierdzić, że od jesieni 2012 r. można na stałe podziwiać te obiekty w Luwrze⁹.

NACZYNNIE NA ZWÓJ BIBLIJNY (AO20147) I JEGO POKRYWA (AO20148)

Francuski termin *jarre à manuscrits* oznacza, od czasu odkryć osiedla i grot w Qumrân, w nomenklaturze archeologii biblijnej Palestyny unikalny typ specyficznej ceramiki, właściwej dla odkryć znad Morza Martwego. Naczynia na zwoje zostały odkryte w pierwszej grocie w pobliżu ruin Khirbet Qumrân razem z pierwszymi fragmentami rękopisów, co poświadczył odkrywca groty, Beduin z plemienia Taamireh, Mohammed ed-Dhib, twierdząc, że zastał kilka całych naczyń opartych o ściany groty, podczas gdy jej podłozę było usłane licznymi fragmentami potłuczonych dzbanów. W sumie zrekonstruowano około 50 fragmentów tych naczyń. Ich opis techniczny można odnaleźć w renomowanej serii edycji rękopisów *Discoveries in the Judean Desert* (DJD)¹⁰, a istotna wydaje się tu pierwotna opinia, że tego typu naczynia na zwoje odkryto niemal wyłącznie w Qumrân, co zdawało się potwierdzać aktualną hipotezę archeologów Y. Magena i Y. Pelega, że owe naczynia produkowano na miejscu w celu przechowywania rękopisów biblijnych powstających w Qumrân¹¹. Jednak nowe polskie kompleksowe badania ceramiki z Qumrân i Jerycha autorstwa Jacka Michniewicza z Uniwersy-

⁸ Por. moją pierwszą notę techniczną tych obiektów „Qumrân au Louvre” w *Le monde de la Bible* (2003, nr 151, 47) i kolejne ich rozszerzone publikacje: „Qumrân au Musée du Louvre” w *Revue de Qumrân* (2005, nr 85, 121-127) oraz *The Qumran Chronicle* (2012, t. 20, nr 1-2, 43-54), a także w *Annales de l'Académie Polonaise des Sciences, Centre Scientifique à Paris* (2013, t. 15, 183-188).

⁹ W aktualnej ekspozycji w Luwrze w sekcji Śródziemnomorski Wschód w Cesarstwie Rzymskim (OMER) niestety nie jest ekspozycyjny mały fragment lnianej tkaniny do zawijania zwoju z uwagi na jego znaczną dekolację.

¹⁰ Por. DJD, Qumrân Cave I, Oxford 1955, 8.

¹¹ Nową hipotezę badawczą zaproponowali dwaj badacze z Izraela, Yitzhak Magen i Yuval Peleg, w rezultacie wykopalisk z lat 1993-2004. Obaj twierdzą, że Qumrân nie było osiedlem esseńczyków nad Morzem Martwym, gdzie spisywano zwoje biblijne, lecz dużym zakładem garncarskim. Por. Y. Magen i Y. Peleg, „Back to Qumrân”, w: *The Site of the Dead Sea Scrolls, Archaeological Interpretations and Debates*, red. K. Galor, J.-B. Humbert, Leiden-Boston 2006, 55-113.

tetu Adama Mickiewicza w Poznaniu poważnie zakwestionowały dotychczasowe ustalenia obu izraelskich archeologów pokazując, że ceramika kumrańska została wykonana z kilku różnych odmian surowca¹². Co zaś się tyczy zastosowania tych naczyń cylindrycznych do przechowywania tekstu Biblii Hebrajskiej, to tradycja biblijna z czasów Starego Testamentu nakazuje praktykę przechowywania zwojów Tory w glinianych naczyniach, co wyraźnie potwierdza nakaz z księgi proroka Jeremiasza (32,14): „weź te dokumenty [...] i umieść je w naczyniu glinianym, aby zachowały się na długi czas”. Podobne zastosowanie posiadają synagogalne magazyny zwane *genizami*, przeznaczone do przechowywania zużytych zwojów.

Naczynia na zwoje z Qumrân, datowane zwykle na przełom I w. p.n.e i I w. n.e, charakteryzują się użyciem kilku odmian lokalnej glinki dobrego gatunku z doskonałym wypałem garncarskim, o delikatnej powierzchni koloru białego, różowego lub kremowego, wraz z przebarwieniami owej powierzchni powstałymi w skutek wypału¹³. Zasadniczo wyróżnia się dwa typy tych naczyń tzw. walcowatych (cylindrycznych), chociaż wydawcy oficjalnej serii odkryć nad Morzem Martwym DJD wydzielili aż osiem typów naczyń walcowatych (cylindrycznych) jako warianty najbardziej reprezentatywne¹⁴. Naczynia typu A, mniejsze, o okrągłych podstawach, często miały z boków trzy lub cztery uchwyty. Inne, typu B, większe i bez bocznych uchwytów, o walcowato – cylindrycznych formach, również służyły do przechowywania zwojów.

Model naczynia z kolekcji Luwru Q.46 (AO20147) należy do typu B, gdyż jest wysoki o wydłużonej cylindrycznej formie, lekko pochylony na lewo, nosi ślady licznych restauracji¹⁵ oraz plam i zabarwień czerwonych, beżowych i brunatnych. Charakterystyczna jest także obecność w jego glinianej strukturze wapiennych domieszek, służących do odchudzania gliny i zapewnienia lepszej spoiistości. Można także odnaleźć kilka drobnych śladów atramentu, jednak bez znamion

¹² Owe nowe badania znakomicie ilustruje studium analizy chemicznej o pochodzeniu ceramiki znad Morza Martwego, por. J. Michniewicz, *Qumran and Jericho Pottery: A petrographical and chemical provenance study*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, seria geologica nr 20, Poznań 2009.

¹³ Por. Opis techniczny w serii DJD, Oxford 1955, 8, który w następujący sposób charakteryzuje materiał garncarski z Qumrân: „La pâte est invariablement fine, ordinairement mêlée dans une proportion variable mais toujours faible à un dégraissement calcaire. La cuisson est toujours bonne et elle est souvent très poussée, donnant à certains fragments une sonorité presque métallique.”

¹⁴ Por. DJD III, Oxford 1962, 13-14 oraz *Les manuscrits de la mer Morte*, red. F. Mebarki, É. Puech, Rouergue 2002, 69-72.

¹⁵ Por. list André Parrota do Ministra Francji w Jordanii z dn. 10.04.1951 r.: „Naczynie na zwoje dotarło wczoraj, za co składam gorące podziękowanie [...] powierzyłem je natychmiast pieczy konserwatorów dla kilku nieznacznych wypełnień gipsowych z racji uszkodzeń” (Archiwum Departamentu Starożytności Wschodnich).

paleograficznych. Naczynie można zaklasyfikować pod względem formy podstawy do typu 1 i 2 według wspomnianej wyżej klasyfikacji ceramiki z Qumrân¹⁶. Wymiary naczynia Q.46 są następujące: wysokość 63 cm, średnica 25,5 cm oraz szerokość szyjki 14,6 cm.

Naczyniom z grot w Qumrân towarzyszyły w równej liczbie ich pokrywy w formie odwróconej czarki (miseczki), zaopatrzone w szeroki uchwyt w kształcie dysku, doskonale zamykające szyjkę naczynia. Wyróżnia się kilka wariantów pokrywek tych naczyń w zależności od ich średnicy i wysokości. Typ ich polewy i wygląd powierzchni wykazuje uderzające podobieństwo do naczyń w których przechowywano zwoje, więc ich identyfikacja z naczyniami z Qumrân nie budzi żadnych wątpliwości¹⁷. Model z Luwru Q.13 (AO20148) prezentuje kształt grubego dysku o dużej płaszczyźnie podstawy, z szerokimi obrzeżami, zaopatrzonego w duży uchwyt o płaskiej i szerokiej formie. Wewnątrz pokrywki można zauważyć wyraźne ślady dosyć znacznego uszkodzenia na dnie i po bokach, ale jej zewnętrzny wygląd pozwala stwierdzić, że mimo śladów gipsowej rekonstrukcji, zamykała ona doskonale szeroką szyjkę naczynia. Powierzchnia zewnętrzna o dominującej barwie białej, wykazuje także niuanse koloru brunatnego i różowego, wynikłe z wypału w piecu. Wymiary pokrywki Q.13 w kolekcji Muzeum Luwru są następujące: wysokość 7 cm i średnica 18 cm.

FRAGMENT LNIANEJ TKANINY DO ZAWIJANIA ZWOJÓW (AO20149)

Według relacji Beduinów z plemienia Taamireh, którzy jako pierwsi trafili do grotty w pobliżu Khirbet Qumrân, jedno z naczyń zawierało skórzane rękopisy, zawinięte w spleśniałą tkaninę. Beduini rozdarli tkaninę, natomiast wydobyte z niej zwoje sprzedali antykwariuszowi Kando w Betlejem. Fragmenty pozostawionej w grocie tkaniny znaleźli w 1949 r. archeolodzy z ekipy de Vaux. Kilkadziesiąt sztuk tych lnianych tkanin zbadano w Anglii, a wyniki badań opublikował G.M. Crawford w serii DJD¹⁸, ale obecnie przypuszcza się, że w pierwszej grocie w Qumrân mogło znajdować się aż ok. stu płócien¹⁹. Powiązanie tych płócien z licznymi naczyniami odkrytymi w grotach Qumrân skłoniło także badaczy do wysunięcia tezy, że służyły one do ochronnego zawijania pergaminowych zwojów biblijnych

¹⁶ Por. DJD III, Oxford 1962, 19, ryc. 2.

¹⁷ Por. DJD, Qumrân Cave I, ryc. 2, 10 i 12 oraz *Revue Biblique* 61 (1954), 221.

¹⁸ Por. DJD, Qumrân Cave I, Oxford 1955, 18-26.

¹⁹ Takie wyliczenie podaje Mireille Belis uwzględniając najnowszy stan badań nad tkaninami z grot w okolicy Qumrân i Ain Feshkha. Por. jej niepublikowany doktorat z kwietnia 2004 pt. „Les textiles de Qumrân” (École Pratique des Hautes Études de Paris).

i stąd prof. Eleazar L. Sukenik, jeden z pionierów badań tych rękopisów, zinterpretował groty w pobliżu Qumrân jako rodzaj genizy, magazynu do przechowywania zużytych zwojów Pisma Świętego, opierając się na świadectwie Talmudu, który wspomina praktykę zawijania zwojów biblijnych w płótna²⁰. Grota mogła więc stanowić rodzaj miejsca depozytu starzejących się zwojów, stworzonego w celu uniknięcia ryzyka profanacji Biblii. Teoria Sukenika uległa jednak modyfikacji gdy okazało się, że nie wszystkie zwoje były ukryte w naczyniach, a zdeponowanie niektórych rękopisów, jak sugerują badacze, miałyby miejsce prawdopodobnie w czerwcu 68 r. n.e. i zostało przeprowadzone chaotycznie w obliczu zagrożenia rzymskiego w okresie I-go powstania żydowskiego (66-73 r. n.e.).

Tkaniny z Qumrân mają naturalny kolor lniany, wykonane były z niebielonego płótna i zostały utkane z osnowy prostym splotem (trama), a nadto analiza ich najlepiej zachowanych fragmentów potwierdza fakt, że były zakończone obrębką. Przy ich produkcji zachowywano nakazy biblijne z księgi Powtórzonego Prawa 22,11: „Nie wdziejiesz sukni utkanej naraz z wełny i lnu”²¹. Część tkanin nosiła ślady ukośnych zagięć, powstałych w wyniku długotrwałego zawinięcia zwojów oraz przechowywania ich w pozycji pionowej²², a inne płótna były jeszcze dodatkowo zdobione niemi koloru indygo produkowanymi na miejscu w pobliskim warsztacie osady Ain Feshkha w odległości ok. 3 km od Qumrân²³.

Fragment tkaniny przechowywany w zbiorach Muzeum Luwru (AO20149) jest płótnem o kolorze naturalnego lnu z odcieniami od beżu do brązu o licznych przebarwieniach koloru brunatnego na środku i na krańcach. Płótno nosi także ślady kilku przetarć, a nadto dekolacji brunatnej i wybielenia fibru lnianego. Owe przedarcia i odciski, obecne na całej powierzchni płótna, potwierdzają, że zwój wełn zawinięty pozostawał długo w naczyniu w pozycji pionowej. Datowanie tej tkaniny na początek I w. n.e. wynika ze skojarzenia płótna z naczyniem odkrytym w grocie 1Q, ale niezbędne wydaje się jeszcze przeprowadzenie dalszych analiz higroskopijnych²⁴. Rozmiary fragmentu płótna z Qumrân w kolekcji Luwru są następujące: długość 33 cm i szerokość 13 cm.

²⁰ Por. Mishna, Megillah III, 1.

²¹ Cyt. według Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Biblia Tysiąclecia wydanie IV, Pallotinum, Poznań-Warszawa 1988.

²² Por. „Technical Note on Upwrapping of Dead Sea Scroll Fragment”, w: H. J. Plenderleith, DJD, Qumrân Cave I, 39-40.

²³ Por. M. Belis, „The Production of Indigo Dye in the Installation of Ain Feshkha”, w: *The Site of the Dead Sea Scrolls: Archaeological Interpretations and Debates*, red. K. Galor, J.-B. Humbert, Brill, Leiden-Boston 2006, 253-261.

²⁴ Por. opis zawarty w DJD, Qumrân Cave I, 22 w sprawie pochodzenia płócien z Qumrân oraz tamże, 26 odnośnie ich datacji.

FAKSYMILE ZWOJU MIEDZIANEGO 3Q15 (AO 31164/31165/31166)

Kolekcja obiektów z Qumrân w Luwrze, obok naczynia i tkaniny do przechowywania zwoju, zawiera także wierną kopię Zwoju Miedzianego 3Q15, który został odkryty w marcu 1952 r. w grocie numer trzy, położonej ok. 2 km na północ od Qumrân, przez francuskiego archeologa Henri de Contenssona z École Biblique w Jerozolimie. Oryginalny zwój 3Q15, zachowany w formie dwóch zwojów z miedzianej blachy, miał 2,4 m długości i 28 cm szerokości. Dwie blachy uległy silnej korozji i utlenieniu, stąd ich stan nie pozwalał na rozwinięcie i lekturę tekstu. W latach 1955-1956 zwój 3Q15 rozcięto na 23 segmenty w celu ich niezbędnej konserwacji i odczytania tekstu, a operacją tą kierował prof. H. Wright Baker w Instytucie Technologii Uniwersytetu w Manchesterze. Oficjalnej publikacji Zwoju Miedzianego 3Q15 dokonał polski kumranolog Józef T. Milik²⁵, a analiza paleograficzna tekstu pozwoliła Milikowi ustalić, że jest to dokument w języku hebrajskim z cechami języka potocznego zapisany pismem postherodiańskim²⁶.

Tekst zwoju 3Q15 składa się z 64 krótkich not, zapisanych w 12 kolumnach, i dotyczy opisu miejsc, w których zostały ukryte cenne depozyty w postaci dużej ilości złota i srebra, ponadto naczyń, ksiąg i szat liturgicznych. J. Milik datował pierwotnie zwój na koniec I w. n.e. i określił listę kryjówek na obszarze całej Palestyny – głównie Jerozolimy i okolic Morza Martwego. Pionierska hipoteza Milika, widzącego w zwoju 3Q15 utwór legendarno-folklorystyczny, została ostatnio poddana licznym modyfikacjom²⁷. Należy tu wspomnieć, że mimo kilku już podejmowanych prób, m.in. przez ekspedycje J.M. Allegro w latach 1959-1960, skarbu Zwoju Miedzianego nie udało się dotychczas nikomu odnaleźć.

W 1993 r. segmenty mocno skorodowanego zwoju 3Q15 zostały w trybie pilnym przekazane przez Muzeum Archeologiczne w Ammanie (Jordania) do znanego francuskiego Laboratorium Valectra w Saint-Denis pod Paryżem w celu ich kompleksowej restauracji i konserwacji. Mecenat naukowy zapewnił wybitny francuski badacz rękopisów z Qumrân, ks. prof. Émile Puech z École Biblique

²⁵ Por. J.T. Milik, „Le Rouleau de cuivre provenant de la grotte 3Q15”, DJD III, Oxford 1962 oraz D. Długosz, „Les énigmes du Rouleau de cuivre de Qumrân...50 ans après”, w: *J.T. Milik et le cinquantenaire de la découverte des manuscrits de la mer Morte*, red. D. Długosz, H. Ratajczak, Varsovie 2000, 83-85.

²⁶ Odnośnie do kwestii językowych Zwoju 3Q15 por. P. Muchowski, *Zwój Miedziany. Implikacje spornych kwestii lingwistycznych*, Poznań 1993 oraz tenże, *Komentarze do Rękopisów znad Morza Martwego*, Poznań 2005, 325-329.

²⁷ Międzynarodowe sympozjum w Manchesterze z okazji 40-lecia rozcięcia Zwoju Miedzianego (1996 r.) było okazją do publikacji licznych nowych interpretacji tego dokumentu. Por. m.in. A. Wolters, *The Copper Scroll. Overview, Text and Translation*, Sheffield 1996; J.G. Brooke, P.R. Davies, *Copper Scroll Studies. Forty Years of Discussion*, Sheffield 2002.

w Jerozolimie. Na początku wykonano serie radiografii cyfrowych, które dalej umożliwiły stworzenie obrazów poszczególnych segmentów w technice trójwymiarowej, a następnie w oparciu o taki skan i obróbkę cyfrową obrazu w technice 3D oraz po zastosowaniu techniki galwanoskopii, sporządzono cztery wierne kopie zwoju²⁸. Kompleksowa konserwacja oryginału Zwoju Miedzianego 3Q15 z Qumrân i restytucja jego faksymile odbyła się w latach 1993-1997 w dwóch zasadniczych etapach, zreasumowanych tu poniżej²⁹.

RADIOGRAFIA, NUMERYZACJA I OBRÓBKA CYFROWA OBRAZU SEGMENTÓW 3Q15

Na wstępie laboratorium Valectra EdF wykonało serię radiografii 23 oryginalnych segmentów zwoju w celu ich numeracji i obróbki cyfrowej obrazu, aby następnie umożliwić ich wirtualną rekonstrukcję i modelowanie rozciętych fragmentów, tak by przywrócić ich pierwotną, oryginalną formę. Tak zrekonstruowany wirtualny oryginał pozwolił Émilowi Puechowi przystąpić do nowej analizy i eksploatacji rozciętych lub uszkodzonych w 1955 r. fragmentów tekstu, co umożliwiło mu korektę lektury trudnych części jego inskrypcji.

RESTITUCJA ODCISKÓW I REPRODUKCYJA FAKSYMILE W MIEDZI (GALWANOPLASTYKA)

Oryginały 23 segmentów zwoju odcisnięto w warstwie silikonu aby uzyskać kopię inskrypcji. Negatywy odcisku każdego segmentu złożono następnie w formie rekonstrukcji całego dokumentu a luki uzupełniono plasteliną i woskiem dentystycznym. Z kolei pozytywy wykonano w gipsie, uzyskując wierną kopię zwoju, po czym drugi negatyw w silikonie poddano procesowi galwanoplastyki, czyli depozytu elektrolitycznego miedzi, a dzięki desolidacji negatywu silikonu uzyskano wierne faksymile Zwoju 3Q15 w miedzi o grubości ok. 2 mm w formie trzech tablic, których wymiary są następujące:

²⁸ Aktualnie najnowsza i kompleksowa publikacja Zwoju Miedzianego z Qumrân 3Q15 ukazała się w 2006 r. nakładem oficyny Brill *Électricité de France* (EdF) i *École Biblique de Jérusalem*. Por. D. Brizemeure, N. Lacoudre, E. Puech, *Le Rouleau de cuivre de la grotte 3 de Qumrân. Expertise-Restauration-Epigraphie*, t. I-II.

²⁹ Por. *Le Rouleau de cuivre de la Mer Morte. Mécénat technologique et scientifique. Le Laboratoire EDF-Valectra*, Paris 1997 (Archiwum Departamentu Starożytności Wschodnich Luwru ref. AO31164/65/66).

Tablica Nr 1 (AO31164): długość 93,5 cm; szerokość 44 cm.

Tablica Nr 2 (AO31165): długość 88,5 cm; szerokość 41 cm.

Tablica Nr 3 (AO31166): długość 91,5 cm; szerokość 42 cm.

W marcu 1997 r. odrestaurowane segmenty oryginału Zwoju Miedzianego 3Q15 przekazano do Muzeum Archeologicznego w Ammanie wraz z jedną repliką. Pozostałe dwie kopie zwoju 3Q15 trafiły do Laboratorium Valectra-ÉdF i do Francuskiej Szkoły Biblijnej w Jerozolimie, natomiast czwartą z replik zwoju składającą się z trzech miedzianych tablic, można podziwiać od października 2012 r. w nowej sekcji „Archeologia Palestyny rzymskiej i *iudaica*” w Muzeum Luwru (skrzydło Denon, parter, sala nr 2)³⁰.

INSTYTUT KATOLICKI – MUZEUM BIBLII I ZIEMI ŚWIĘTEJ

Muzeum Biblii i Ziemi Świętej w dziedzińcu Instytutu Katolickiego w Paryżu, powstałe w 1957 r., jest dziełem dwóch duchownych, kanonika René Leconte’a i ks. Jean Starcky’ego, jednego z pierwszych francuskich badaczy rękopisów z Qumrân. Kolekcja obiektów archeologicznych i paleograficznych ukazuje dzieje Ziemi Świętej chronologicznie od epoki neolitu (ok. 7000 p.n.e.) aż po podbój arabski w VII wieku. Większość spośród 3000 eksponatów pochodzi z darowizny kanonika R. Leconte’a nabytych w trakcie podróży do Palestyny w latach 1950-1960. Inne stanowią darowizny dwóch badaczy rękopisów z Qumrân, ks. J. Starcky’ego i J.T. Milika, i pochodzą z okresu ich pobytu w École Biblique w Jerozolimie, gdy obaj pracowali w ekipie R. de Vaux na wykopaliskach i przy publikacji rękopisów z Khirbet Qumrân³¹. Pośród skarbów archeologii wyeksponowano tu także trzy zabytki archeologii i paleografii biblijnej odkryte nad Morzem Martwym.

³⁰ Por. N. Bel, „Les antiquités de Qumrân au Louvre”, w: *L’Orient Romain et Byzantin au Louvre*, éditions Louvre – Actes Sud, Paris 2012, 234-235.

³¹ J.T. Milik подарował m.in. niezwykle rzadki okaz maski pośmiertnej z epoki neolitu preceramicznego, datowanej na ok. 7000 p.n.e. i pochodzącej prawdopodobnie z obszaru płd.-zach. wybrzeża Morza Martwego.

DWA NACZYNNIA NA ZWOJE BIBLIJNE Z POKRYWAMI Z QUMRÂN
(CB7065-7077)

Oba naczynia pochodzą najprawdopodobniej z grotty numer jeden w Qumrân, odkrytej przypadkowo w 1947 r. przez Beduinów z plemienia Taamireh. W trakcie badań archeologicznych, podjętych dopiero dwa lata później, w tej pierwszej grocie znaleziono wówczas rękopisy, ceramikę i tkaniny. Naczynia do przechowywania zwójów to cylindryczne dzbany o różnej wielkości z pokrywami o delikatnej teksturze powierzchni. Badania techniczne stopnia ich garncarskiego wypału oraz oględziny zewnętrznej powierzchni pozwalają na następującą charakterystykę:

- zewnętrzna warstwa naczyń jest delikatna na całej powierzchni;
- stopień wypału obu naczyń jest wysoki, nadający niektórym fragmentom efekt niemal metalicznego dźwięku;
- zewnętrzna powierzchnia naczyń bywa czerwonawa, różowa lub brunatna z odcieniem bieli, różu lub koloru kremowego, co odślania naturalny kolor glinki.

Model naczynia z Muzeum Biblii należy do typu A i charakteryzuje się wrzecionową formą o wyraźnie niewielkiej podstawie. Ten typ naczyń jest z zasady mniejszy od typu B, tak jak egzemplarz z kolekcji Luwru, i ma okrągłe podstawy oraz często trzy lub cztery uchwyty. Partie boczne korpusu prezentowanego modelu naczynia mają cztery uchwyty równomiernie rozmieszczone w stosunku do jego szyjki. Korpus naczynia na zewnętrznej powierzchni ma odcienie różu, beżu i czystego białego z nielicznymi plamami koloru białego. Nadto widoczne są liczne domieszki czerwonego odcienia. Cztery uchwyty są przekłute, co może nam sugerować możliwość połączenia korpusu tego naczynia delikatnym sznurkiem lub rzemykiem z towarzyszącą mu pokrywą. Jego wymiary są następujące: wysokość 75 cm i szerokość 42 cm.

Pokrywka naczynia ma formę odwróconej miseczki i posiada cztery przekłute uchwyty (imadółka), które pozwalają na jej mocne połączenie z korpusem, co jednocześnie uniemożliwiało otwarcie naczynia i dobrze zabezpieczało zwój przed kurzem, wilgocią i zwierzętami (szczury, hieny, nietoperze). U góry pokrywy znajduje się płaski i szeroki uchwyt wzmacniający jej przyleganie do korpusu naczynia. Oględziny zewnętrzne pokrywki pozwalają stwierdzić ślady jej nieznacznego uszkodzenia, ale bez oznak widocznej rekonstrukcji gipsowej. Jej zewnętrzna powierzchnia ma wyraźne odcienie beżu i czerwieni, odślania naturalny odcień gliny w kilku miejscach. Wymiary modelu pokrywki z Muzeum Biblii są następujące: wysokość 11 cm i szerokość 22 cm.

FRAGMENT RĘKOPISU PSAŁTERZA Z QUMRÂN (NAHAL HEVER)
Z I W. N.E. (CB7163)

Kolekcja paleograficzna znad Morza Martwego zawiera także niewielki fragment rękopisu sporządzonego na pergaminie z tekstem Psalterza, o wymiarach 16,5 × 10,5 cm, który pierwotnie został skojarzony przez ks. prof. J. Brienda z odkryciem groty w Nahal Hever i datowany na ok. 60 r. n.e.. Jednak późniejsze oględziny i badania paleograficzne tekstu rękopisu skłoniły w 2005 r. izraelską badaczkę pisma kumrańskiego, prof. Esther Eshel z Uniwersytetu Bar Ilan w Ramat Gan do hipotezy klasyfikującej pismo i pochodzenie tego fragmentu Psalterza ze słynnej groty numer cztery w Qumrân (4Q98 lub 4QPs). Taka właśnie proveniencja jest obecnie przyjęta, jak zapewnia aktualny kierownik Muzeum Biblii, ks. Prof. Jesus Asurmendi z Instytutu Katolickiego.

Tekst spisany jest po hebrajsku pismem typu herodiańskiego, a fragment rękopisu zawiera dwie kolumny tekstu psalmów z widocznymi ubytkami między pierwszą i drugą kolumną, gdzie można ponadto zauważyć beżowo-brunatną dekoloryzację pergaminu. Fragmentaryczny tekst dwóch kolumn pozwala na identyfikację następujących części hebrajskiego Psalterza:

Kolumna nr 1: fragmenty Psalmu 31,24-25 „Miłujcie Pana, którzy Go czcicie...” oraz Psalmu 33,1-18 „Sprawiedliwi, wołajcie radośnie na cześć Pana...”. Kolumna nr 2: fragment Psalmu 35,4-20 „Niech się zmieszają i zawstydzą...”.

Księga Psalmów jest zbiorem poezji liturgicznej określanej hebrajskim tytułem *tehilim* (według rdzenia *hll* obecnego także w słowie *halleluyah*). Ich podział na 150 psalmów datuje się na początek ery chrześcijańskiej, a psalm 151 traktuje się zwykle jako apokryf. Fragment rękopisu psalmów z Qumrân zawierający fragmenty psalmów 31, 33 i 35, z pominięciem psalmów 32 i 34 według późniejszej numeracji kanonicznej, jest wyraźnym świadectwem procesu ewolucji porządku tego Psalterza wśród rękopisów odkrytych w Qumrân oraz dowodem powolnego powstawania kanonu Biblii Hebrajskiej w Judei I wieku.

BIBLIOTEKA NARODOWA FRANCJI – DEPARTAMENT MANUSKRYPTÓW

Jak wspomniałem powyżej, Biblioteka Narodowa Francji (BnF) zorganizowała latem 2010 r. wystawę pt. *Qumrân. Le secret des manuscrits de la mer Morte*, gdzie po raz pierwszy we Francji pokazano publiczności kolekcję 377 fragmentów rękopisów znad Morza Martwego, odkrytych w 1949 r. w grocie numer jeden w Qumrân. Ich akwizycja przez BnF w 1953 r. pozwoliła o. de Vaux, dyrektorowi wykopalisk w Khirbet Qumrân, na sfinansowanie dalszych kampanii prac

wykopaliskowych. Nadto dzięki mecenatowi Électricité de France (ÉdF) na tej ekspozycji zaprezentowano, oprócz wyżej omówionych obiektów kumrańskich z Luwru i Muzeum Biblii, słynny Zwój Świątyni z Muzeum Izraela w Jerozolimie i Dokument Damasceński (Biblioteka Cambridge). Inną atrakcją u wejścia wystawy była także duża³² i niezwykle realistyczna makieta z gipsu, autorstwa Jean-Paul Reti'ego, ukazująca stanowisko archeologiczne Khirbet Qumrân i pobliskie grotty, w których odkryto pierwsze słynne manuskrypty.

W przypadku rękopisów biblijnych znad Morza Martwego uderza ich ogromna różnorodność a przed badaczami stoi już od kilkudziesięciu lat problem ich złożonej klasyfikacji. W okresie odkryć w Qumrân archeolodzy i epigraficy nadawali odnalezionym obiektom i rękopisom zgodnie z inwencją J.T. Milika kolejne numery inwentarzowe, związane z miejscem odkrycia. Dziś owa klasyfikacja rękopisów nosi niezwykle kompleksowy charakter i uwzględnia trzy czynniki: pierwotny numer inwentarzowy odkryć, gatunek i rodzaj literacki tekstu oraz jego relację do kanonicznego tekstu biblijnego tzw. massory. Warto tu także przypomnieć, że w jedenastu grotach w pobliżu Khirbet Qumrân zidentyfikowano ok. 200 rękopisów biblijnych na ok. 900 tekstów ogółem.

Należy także wspomnieć, że kolekcja Biblioteki Narodowej w Paryżu posiada bogaty zbiór hebrajskich rękopisów pergaminowych Biblii i apokryfów, ale późniejszych od kolekcji tekstów z Qumrân, począwszy od syriackiego zwoju Pięcioksięgu Peszitty z VII wieku, poprzez fragmenty ksiąg Kapłańskiej i Drugiej Królewskiej z genizy w Kairze (X wiek), aż po etiopską Księgę Henocha w języku ge'ez z XVIII wieku. Ale nasza uwaga skupi się tu jednak na niektórych spośród 377 fragmentów z Qumrân, odkrytych w lutym i marcu 1949 r. w trakcie wykopalisk w grocie numer jeden kierowanych przez de Vaux i Hardinga. To dzięki genialnemu oku naszego rodaka J.T. Milika, który uratował je w ostatniej chwili z dużej masy niewielkich pasków pergaminowej skóry, którymi było usłane podłóże grotty, fragmenty tych niewielkich rękopisów trafiły w 1953 r. do Departamentu Rękopisów Hebrajskich Biblioteki Narodowej i zostały zdeponowane pod numerem 1427 oraz opublikowane w tomie I serii wydawniczej DJD (1955).

Przechowywano je tamże w oryginalnej formie między dwoma szybami. Niestety, zabezpieczono je z użyciem taśmy klejącej, więc już w latach 60. XX wieku konserwatorzy stwierdzili znaczne pogorszenie stanu ich zachowania i podjęli w latach 70-tych kolejne próby ich restauracji, jednak bez osiągnięcia istotnej poprawy ich stanu. Gdy sytuacja stała się krytyczna, w 1991 r. Israel Antiquities

³² Wymiary makiety zaprezentowanej w Bibliotece Narodowej w Paryżu; Jean-Paul Reti Khirbet Qumrân le site archéologique et les grottes są następujące: długość 203 cm, szerokość 125 cm i wysokość 25 cm.

Authority powierzyło misję ratowania tych małych fragmentów swoim konserwatorom, którzy dzięki zastosowaniu nowego typu rozpuszczalnika skutecznie usunęli depozyt kleju umożliwiając dalszą konserwację rękopisów. Wówczas umieszczono tak zabezpieczone fragmenty rękopisów w ośmiu oszklonych ramkach, z których numery 1-4 dedykowano najpierw fragmentom Biblii Hebrajskiej, zachowując kolejność rozdziałów i wersetów ksiąg biblijnych w porządku kanonicznym, przy czym depozyt objął także pisma niekanoniczne i tzw. „wspólnotowe”. Z kolei ramki 5-8 przeznaczono na pozostałe miniaturowe fragmenty, niestety często niezidentyfikowane i mocno zniszczone.

Oto wybór tych najlepiej zachowanych, chociaż niewielkich rozmiarów fragmentów, niektórych manuskryptów Biblii Hebrajskiej z pierwszej groty w Qumrân (1Q) z kolekcji Departamentu Manuskryptów Biblioteki Narodowej w Paryżu³³:

- Księga Kapłańska (1Q3 lub 1QLévitique), fragmenty 19,30-34; 20,20-24; pismo paleohebrajskie z I w. n.e.; ref. 1427, plakietka 1, rękopis nr 3,1-7.
- Księga Powtórzonego Prawa (1Q4 lub 1QDeutéronome), fragmenty 11,27-30; 13,4-6; pismo typu judejskiego z I w. n.e.; ref. 1427, plakietka 2, rękopis nr 4,1-58.
- Druga Księga Samuela (1Q7 lub 1QSamuel), 23,9-12.; pismo typu judejskiego z I w. n.e.; ref. 1427, plakietka 3, rękopis nr 7,6-8.
- Peszer Księgi Micheasza (1Q14 lub 1QPésher de Michée)³⁴, pismo typu judejskiego z I w. n.e.; ref. 1427, plakietka 4, rękopis nr 14,1-23.
- Tekst liturgiczny „Święty Mesjasz” (1Q30), pismo typu judejskiego z I w. n.e.; ref. 1427, plakietka 6, rękopis nr 30,1-12.
- Hymny (1Q39 lub 1Qhodayot), pismo typu judejskiego z I w. n.e.; ref. 1427, plakietka 7, rękopis nr 39,1-10³⁵.

Prezentacja powyższego studium różnych paryskich kolekcji – zabytków archeologii Qumrân ze zbiorów Muzeum Luwru i Muzeum Biblii i Ziemi Świętej oraz fragmentów rękopisów biblijnych z Qumrân w Bibliotece Narodowej – jest dowodem bogactwa prezentowanych obiektów i ich ogromnej wagi w nowych badaniach Biblii i odkryć nad Morzem Martwym. Fakt, że wielu francuskich biblistów i archeologów z École Biblique w Jerozolimie, jako jedni z pierwszych, razem z ich brytyjsko-amerykańskimi i kanadyjskimi kolegami

³³ Transkrypcja hebrajska i tłumaczenie francuskie trzech pierwszych fragmentów (Księga Kapłańska, Powtórzonego Prawa i Druga Samuela) por. *Qumrân. Le secret des manuscrits de la mer Morte* (BnF, Paris 2010), 100-105.

³⁴ Częściowe tłumaczenie francuskie tego fragmentu por. *Revue Biblique* 59 (1952), 412-418.

³⁵ Transkrypcja hebrajska i tłumaczenie francuskie dwóch ostatnich fragmentów (Tekst liturgii „Święty Mesjasz” i Hymny) por. *Qumrân. Le secret des manuscrits de la mer Morte*, 110, 112-113. Nadto ich oficjalna francuska edycja por. DJD, vol. I, 1955, 133-134 i 142.

z Palestyńskiego Muzeum Archeologii (Muzeum Rockefellera) w Jerozolimie, zainicjowali już w połowie lutego 1949 r. pierwsze naukowe eksploracje osiedla i grot w Khirbet Qumrân, zaowocował ogromnym wkładem francuskiej archeologii i biblistyki w odkryciach i publikacji tekstów manuskryptów znad Morza Martwego, a zatem również bogactwem posiadanych kolekcji archeologii i samych rękopisów z Qumrân³⁶. Studium zabytków i fragmentów rękopisów biblijnych w rozproszonych kolekcjach francuskich instytucji naukowych pozwoli także na uzyskanie pełnej wiedzy o nich przez polskich badaczy rękopisów i specjalistów od archeologii biblijnej z Khirbet Qumrân, co może stanowić autonomiczne dopełnienie tychże badań w Polsce.

Konkludując, można śmiało zaliczyć francuskie zbiory zabytków archeologii i rękopisów z Qumrân do tych najbardziej reprezentatywnych, obok największych kolekcji światowych, takich jak Muzeum Izraela i Palestyńskiego Muzeum Archeologii (Muzeum Rockefellera) w Jerozolimie, Muzeum Archeologii w Ammanie (Jordania), Muzeum Brytyjskiego w Londynie, nadto Staatsbibliothek w Berlinie, Biblioteki Uniwersytetu McGill w Montrealu oraz Biblioteki Watykańskiej. Pisząc o pionierskich osiągnięciach francuskich badaczy z renomowanej ekipy *Dead Sea Scrolls Team*, kierowanej przez o. R. de Vaux³⁷, w zakresie pierwszych odkryć archeologii w Khirbet Qumrân na pewno nie można pominąć tu wkładu polskiego badacza emigracyjnego Józefa Tadeusza Milika (1922-2006) w rozwój światowej kumranologii i archeologii biblijnej. Rezultaty jego prac archeologicznych w Jerozolimie, w Qumrân i na Pustyni Judzkiej oraz pionierskie publikacje rękopisów biblijnych i parabiblijnych z grot w Wadi Murabba'at i Qumrân, a także unikalnego Zwoju Miedzianego (3Q15) stawiają bez wątpienia naszego Rodaka wśród współtwórców nowej dyscypliny naukowej kumranologii³⁸, która tak bardzo zdynamizowała współczesne badania Biblii Hebrajskiej i archeologii obszaru nad Morzem Martwym.

³⁶ Renomowana paryska oficyna Cerf rozpoczęła w 2008 r. pierwszą francuską serię edycji rękopisów znad Morza Martwego La Bibliothèque de Qumrân (dotychczas opublikowano trzy tomy na planowanych dziewięć).

³⁷ Od odkryć w 1949 r. Khirbet Qumrân i pobliskich grot wykopaliska oraz publikacje rękopisów powierzono międzynarodowej ekipie biblistów (J. Starcky, J.T. Milik, F.M. Cross, P.W. Skehan, J.M. Allegro, J. Strugnell oraz Cl.H. Huntzinger), ale znaczący udział w tych pracach mieli także liczni francuscy badacze ze znanej szkoły dominikańskiej École biblique et archéologique w Jerozolimie, a wśród najbardziej zasłużonych należy tu wymienić: M. Baillet, D. Barthélémy, J. Carmignaca, A. Dupont-Sommer, P. Benoit oraz E.-M. Laperrousaza i odkrywcę zwoju 3Q15 H. de Contenssona, a współcześnie także É. Puecha i J.-B. Humberta.

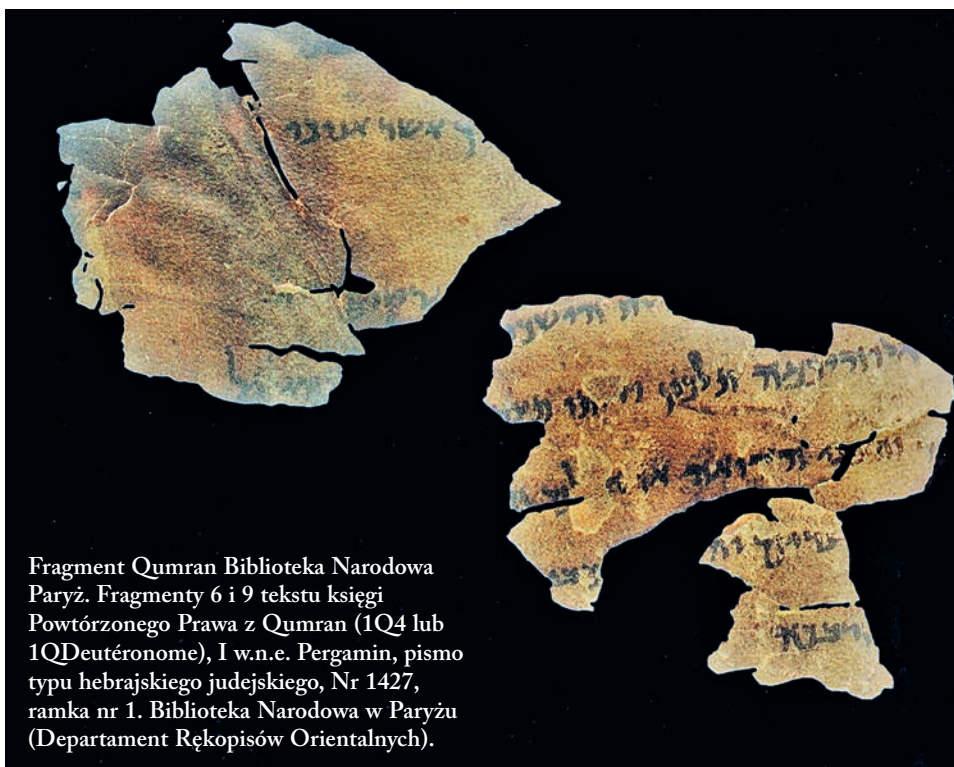
³⁸ Odnośnie prac archeologicznych i publikacji rękopisów znad Morza Martwego J.T. Milika por. ostatnie publikacje Z.J. Kapery: *Jerozolimskie lata Champoliona zwojów. Józef Tadeusz Milik w Ziemi Świętej*, Kraków-Mogilany 2012 oraz Z.J. Kapera, R. Feather, *Doyen of the Dead Sea Scrolls. An In dept biography of Józef Tadeusz Milik (1922-2006)*, Kraków-Mogilany 2011.

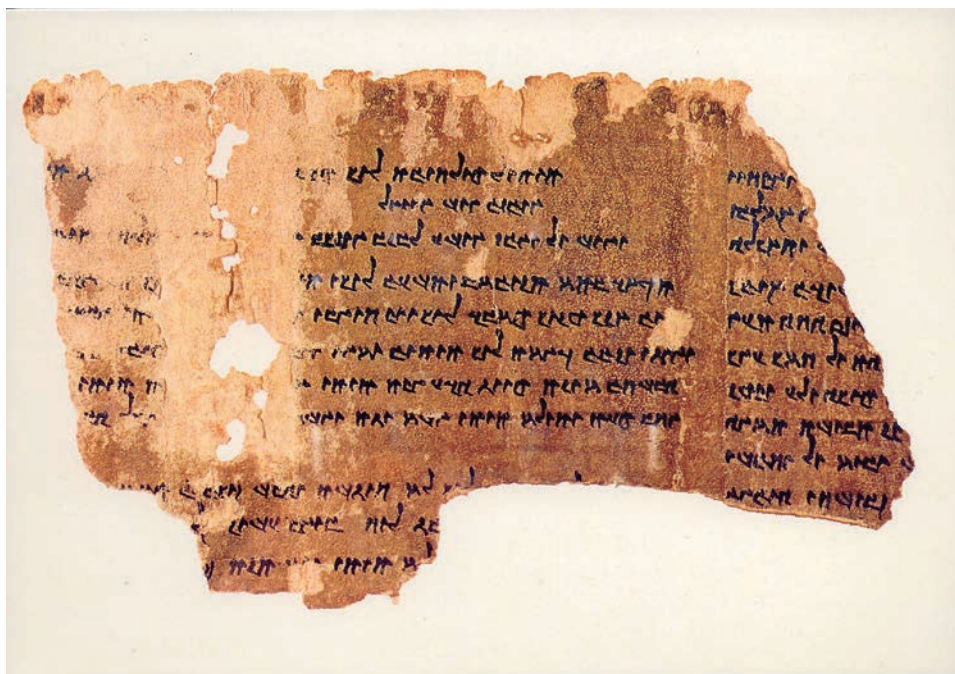
Józef T. Milik (na pierwszym planie) w towarzystwie o. Rolanda de Vaux dyrektora wykopalisk w Qumran 1949-1956 (Archiwum E.M. Laperousaz / D. Długosz).

D. Długosz prezentuje jedną z tablic faksymile Zwoju Miedzianego 3Q15 z Qumran w zbiorach Departamentu Starożytności Bliskowschodnich Muzeum Luwru w Paryżu (Archiwum D. Długosz).

Fragment Qumran Biblioteka Narodowa Paryż. Fragmenty 6 i 9 tekstu księgi Powtórzonego Prawa z Qumran (1Q4 lub 1QDeutéronome), I w.n.e. Pergamin, pismo typu hebrajskiego judejskiego, Nr 1427, ramka nr 1. Biblioteka Narodowa w Paryżu (Departament Rękopisów Orientalnych).

Zabytki Qumran Muzeum Biblii Paryż.
 Fragment rozdziałów 31,33 i 35 hebrajskiego
 Psalterza z Qumran lub Nahal Hever,
 I w.n.e. Pergamin. Nr CB 7163. Muzeum
 Biblii i Ziemi Świętej/ Instytut Katolicki
 w Paryżu. Gliniane naczynie z pokrywa do
 przechowywania zwojów z Qumran, I w.n.e.
 Nr CB 7077, Muzeum Biblii i Ziemi
 Świętej/ Instytut Katolicki w Paryżu.

ARCHAEOLOGY OF KHIRBET QUMRÂN IN PARIS

Summary

The paper concerns the archaeological collections of three research institutions dispatched in Paris, The Louvre Museum and the Museum of the Bible and the Holy Land, and also in the collection of the National Library of France, where we can admire the archeological objects and fragments of the manuscripts discovered by the international *Dead Sea Scrolls Team* at Khirbet Qumrân. One of the archaeological treasures of the collections of the Near East Antiquities Department of the Louvre Museum are three artifacts discovered during the famous excavations at Khirbet Qumrân: the cylindrical “scrolls jar”, used to store biblical scrolls (*jarre à manuscrits*) and a small fragment of linen, in which the Bible manuscripts were wrapped, here also completed by the faithful copies (*facsimiles*) of the only one manuscript written on the copper plate, the so-called Copper Scroll (3Q15). The Copper Scroll’s long term conservation against of its strong corrosion held in 1993 – 1997 at the Paris Valectra Laboratory of French Electricity was completed by the restitution of its copies by a brand new technology as X-ray and 3D restitution treatments following by the final facsimiles reproduction in modern Copper. With the turn of the Museum of the Bible and the Holy Land by the Catholic Institute in Paris, it has its own two Dead Sea artifacts of bible archaeology: the cylindrical “scrolls jar” (*jarres à manuscrits*) and a small fragment of the Psalm manuscript from the Ist century B.C.E. probably coming from Nahal Hever or Qumrân 4Q Cave. These Artifacts of archeology in Paris are completed by the unique collection of 377 small fragments of Hebrew Bible manuscripts, discovered by Polish scholar J.T. Milik in the first Qumrân 1Q Cave in February and March 1949, which The National Library of France purchased in 1952. The fact that many French biblical scholars and archaeologists of the École Biblique in Jerusalem have initiated the first scientific exploration of the settlement and the caves at Khirbet Qumrân in mid-February 1949 it deals a huge contribution of French archeology in the discoveries and publications of the Dead Sea Scrolls.

Keywords: Archaeology, Khirbet Qumrân, the cylindrical scrolls jar (*jarres à manuscrits*), the Copper Scroll, Psalm manuscript, Hebrew Bible fragments, reproduction of 3Q Scroll facsimiles in Copper, The Bible and the Holy Land Museum, French Collections of Qumrân, Near East Antiquities Department of Louvre Museum.